

Ťažkovychovatelné dieťa v škole

Dieťa v škole prežíva roky svojho najintenzívnejšieho rozvoja. Z hľadiska jeho duševného zdravia a z hľadiska jeho úspechov je veľmi dôležité, ako sa školskému prostrediu prispôsobuje. Z praxe vieme, prispôsobovanie sa školskému prostrediu neprebieha u každého žiaka rovnako. Jedno dieťa skôr, druhé neskôr sa prispôsobí kladným požiadavkám. S tretím sú sústavné ťažkosti.

Takéto deti stávajú sa pre školu i pre rodičov problémom. Zlyhávajú nielen v prospechu, ale aj v správaní. Výchovné výsledky týchto detí nie sú potom ani zďaleka úmerné vynaloženému úsiliu pedagógov.

To má svoj praktický dopad. Pre záporné povahové charakterové črty alebo pre celkový normálny deficit ich osobnosti sú ťažkosti s ich začlenením do povolania. To je hlavný dôvod, prečo je potrebné bližšie si povšimnúť, hlbšie analyzovať a pomôcť riešiť situáciu narušeného, ťažkovychovatelného dieťaťa v škole.

ČO NAZÝVAME ŤAŽKOVYCHOVATEĽNOSŤOU, KTORÉ DIEŤA OZNAČÍŤ AKO ŤAŽKOVYCHOVATEĽNÉ?

Ak nám dieťa zo strachu pred zlou známkou zaluhá, prípadne pôjde raz poza školu, zato ešte nemusí byť ťažkovychovatelné. Ak to ale robí sústavne a všetko naše presvedčovanie, výchovné vplyvy i kárne prostriedky vyjdú nazmar, potom sa pre nás taký jednotliviec stáva problémom. Teda príznak nežiadúceho správania nemusí byť ešte sám o sebe prejavom ťažkovychovatelnosti. Takým sa stane, ak jeho vplyv na správanie dieťaťa a vývoj jeho osobnosti je trvalejšej povahy, ak zasahuje a mení celú osobnosť z vnútra.

V každom prípade je však ťažkovychovatelnosť závažným zásahom do vývoja osobnosti mladého človeka. Zostáva pre nás teoretickým i praktickým problémom.

Chcem sa zamerať len na niektoré

problémy vývinu ťažkovychovatelného dieťaťa, a to hlavne so zreteľom na jeho postavenie v škole.

V súčasných podmienkach našej školy meníme postoj nielen k ťažkovychovatelnému dieťaťu v duchu zásad socialistického humanizmu, ale od základov revidujeme svoj postoj k jeho výchove v duchu princípov pedagogického optimizmu.

Máme za sebou obdobie pedagogického apriorizmu, ktoré oddelilo pedagogickú teóriu od psychologickéj teórie — vyúsťovalo do pedagogiky „bez dieťaťa“ — a ktoré dogmaticky prekrúcalo správnu zásadu socialistického humanizmu a pedagogického optimizmu vo forme všemocnosti výchovy. A tak ťažkovychovatelné deti nám zostávali, i keď sa o nich v škole takmer nehovorilo.

Zameriame sa teraz aspoň informatívne na tie prejavy ťažkovychovatelnosti, ktoré vznikli a vyvíjajú sa zhruba u organicky nenarušených detí.

Najbežnejšie prejavy ťažkovychovatelnosti:

Podľa niektorých odborných literárnych údajov vykazuje až jedna tretina celej populácie detí ľahké prejavy ťažkovychovatelnosti. Jedna šestina symptómy ťažkej prispôbiťteľnosti. Podľa názoru učiteľov odčerpávajú im takíto žiaci príliš veľa energie, ktorú by mohli venovať celej triede.

Ide predovšetkým o poruchy a prejavy ťažkovychovatelnosti, ktoré si deti získavajú v priebehu života hlavne pod vplyvom chybnéj výchovy, resp. pod vplyvom nevhodného sociálneho prostredia.

Pôvod ťažkovychovatelného vývoja týchto detí je často ešte zložitejší než v prípade poškodeného organizmu. No bez jeho poznania, odhalenia nie je možné úspešne odbúrať chybné správanie sa mladého jedinca.

PRE ILUSTRÁCIU KRÁTKY PRÍKLAD. S desaťročným chlapcom prišli k nám na psychologickú výhov-

nú kliniku rodičia preto, lebo vráť chlapec je veľmi bojazlivý, nesamostatný. Iní chlapci ho bijú, z čoho sú rodičia i syn zneurotizovaní.

Už bežné vyšetrenie, rozhovor s rodičmi, poznanie ich výchovných metód dávali nám tušiť koreň ťažkosti.

Príliš úzkostlivá výchova potláčala v chlapcovi už v útlom veku prejavy odvahy a samostatnosti. To, pravda, nezostalo bez následkov v citovej oblasti žiakovej osobnosti. Nedostatok odvahy a samostatnosti ubíjali v ňom zdravé sebavedomie tak dlho, až sa vyvinuli rozmanité komplexy — najmä komplex menejcnosti.

Chlapec sa hanbil v spoločnosti cudzích ľudí, za žiadnu cenu nešiel sám nakupovať. Vidieť, že pre ťažkovychovatelné správanie nie je charakteristický jeden príznak, ale vždy aj niekoľko príznakov.

Prenikavejší prehľad o príznakoch ťažkovychovatelnosti detí a mládeže v školskom veku sme získali podrobným rozborom porúch správania 301 detí a mladistvých. Pokúsime sa o ich prehľadnú, stručnú charakteristiku:

Z najpočetnejších sa ukázala skupina nedostatočnej, alebo zníženej funkcie (70,7 %).

V tejto skupine išlo hlavne o poruchy pozornosti, prejavujúce sa nesústreďenosťou, roztržitosťou, ďalej poruchy pamäti, manifestujúce sa napríklad neobyčajnou zabudlivosťou, o poruchy citovej zložky, prejavujúce sa hlavne efektívnou labilitou, citovou predráždenosťou alebo citovou tuposťou; o poruchy vôle, vôľovú slabosť, únik od konania, impulzivnosť, vzdorovité správanie a pod.

Ďalším najčastejším príznakom sociálnej inadaptability dieťaťa sú poruchy osobnosti (76,4 %). Výchovné ťažkosti u týchto detí sa prejavili takýmito nápadnými vlastnosťami: nesmelosť, hravosť, plachosť, uzavretosť, zarazenosť, sklon k samotárstvu,

zádušnosť. Alebo sa vyvinuli u týchto mladých ľudí nevhodné charakterové črty: neskromnosť, chvastúnstvo, agresivnosť, povýšenosť, sebeckosť, nezodpovednosť. S uvedenými výchovnými ťažkosťami sme sa stretávali najčastejšie v období pohlavného dospievania. Takmer všetky negatívne črty charakteru znamenajú obyčajne narušenie sociálnych vzťahov jednotlivca. Mladiství pubescenti majú práve v oblasti sociálnych kontaktov a sociálnej adaptability mnoho ťažkostí.

Tretím prejavom sociálnej inadaptability školských detí sú poruchy v učení a v školskom prospechu. Vyskytli sa takmer u každého druhého vyšetreného dieťaťa (60,1 %).

Táto narušenosť pozornosti býva často len sprievodným javom výchovných ťažkostí zložitejšieho pôvodu. Známa je napríklad nesústredenosť u tých žiakov, ktorí pochádzajú z nevhodného, traumatizujúceho rodinného prostredia. Alebo nesústredenosť detí pohybove neovládaných, ako aj takých žiakov, ktorí nestačia splniť nároky svojich ambiciózných rodičov.

Nepozornosť sťažuje žiakovi osvojovanie školských vedomostí. Subjektívne reagovanie žiaka na tieto ťažkosti bývajú však rozmanité. Takýto žiak napríklad prestáva si veriť, lebo vonkajší nátlak zo strany školy a rodičov nestačí zvládnuť. Preto uniká z týchto situácií, vyhýba sa im, a neschopnosť vyrovná sa s nimi spracúva neuroticky. To pravda vedie k ďalším výchovným ťažkostiam.

Naše rozborly zlyhania u týchto typov žiakov v škole svedčia o tom, že nevhodný reaktívny stereotyp v správaní sa týchto detí zabrzdí neraz aj prejav ich rozumových schopností. Nezriedka sa stáva, že takéto deti hodnotia sa v škole ako podpriemerné a následnú nechť do učenia i s tým spojené horšie výsledky ako prejav ich slabšej rozumovej výkonnosti. To, pravda, vedie k ďalšiemu zauzľovaniu problematiky žiaka. Nad osudom týchto detí v škole sa bude treba zamyslieť hlavne v súvislosti s plánovanou diferenciáciou.

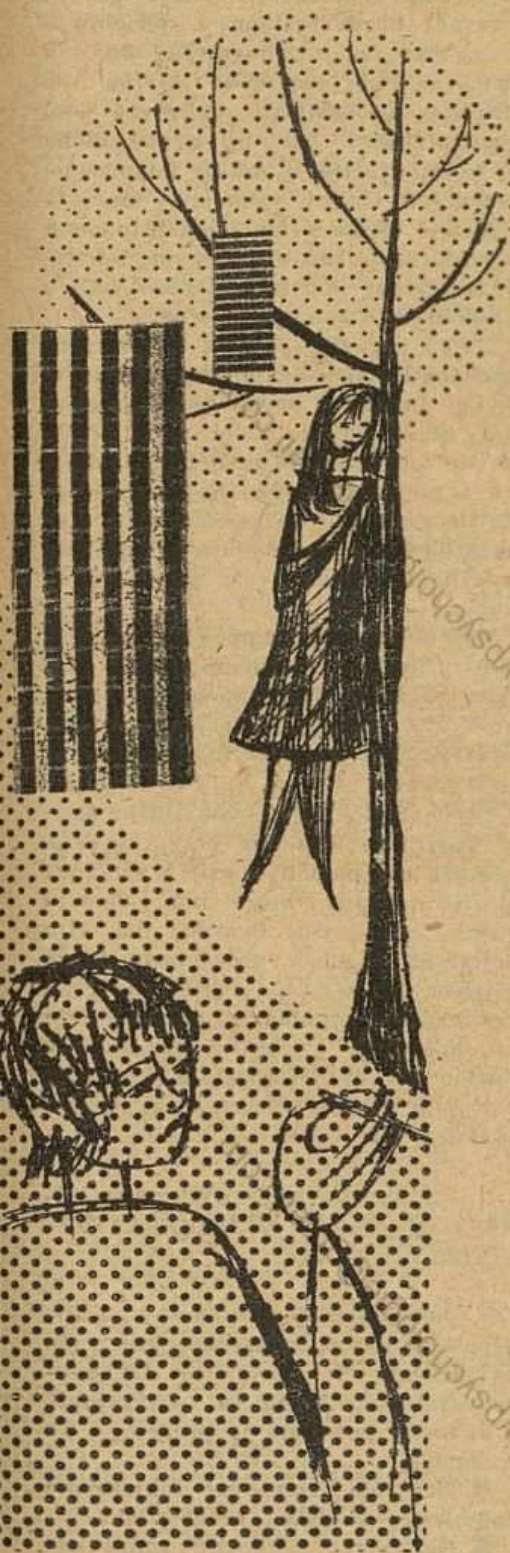
Celkom odlišne sa prejavujú príznaky poruchy u ŽIAKOV SO SPOMALENÝM PRACOVNÝM TEMPOM, pri celkovej duševnej pomalosti. Podľa našich zistení, práve z týchto jednotlivcov sa regrutuje najväčšie množstvo prepádajúcich žiakov. Rozumové procesy prebiehajú u nich ťarbavejšie, ťažkopádnejšie, ťažšie sa učia a reprodukovanie naučeného má u nich často vleklý, nepohotový priebeh. V porovnaní s ostatnými žiakmi bývajú tieto deti v učení menej úspešné, a to aj pri väčšej usilovnosti.

V škole nemáme s nimi niekedy dost trpezlivosti a neberieme náležitý zreteľ na ich psychické zvláštnosti. Ťarbavosť, pomalosť hodnotíme u nich neraz ako prejav ľahostajnosti alebo ešte častejšie ako príznak vyslovenej rozumovej neschopnosti. Nie div, že časté neúspechy a s nimi súvisiace záporné citové zážitky znechucujú týchto žiakov, nepriaznivo vplyvajú na ich sebavedomie a privodia celý rad ďalších prejavov deficitného správania. Takto sa títo žiaci stávajú dvojnásobne problémom pre školu. Dostávajú sa často do tiesnivej konfliktovej situácie, prepádajú, čo sa dosť často odráža aj v neurotických symptómoch ich osobnosti.

Možno povedať, že zreteľ na tieto deti v škole a premyslené šťastné vyriešenie v rámci diferenciácie — pravda, nielen podľa výsledkov ich práce, ale podľa poznania zvláštností ich psychického založenia — pomôžu do značnej miery u nás vyriešiť aj problém prepádania.

Chybne vytvorené zvyky a návyky pri učení najmä v rodinnom prostredí tiež spôsobujú poruchu učenia u týchto žiakov. Najčastejšie to býva mechanické učenie bez potrebného logického pochopenia zmyslu učebnej látky. Treba tu upozorniť na neblahý vplyv tohoto javu na vytvorenie citových postojov a vzťahov žiaka ku škole a k učeniu. Do učenia vložená námaha vychádza často nazmar. Vznikajú neúspechy, ktoré otriasajú seba dôverou žiaka a popudzujú rodičov proti dieťaťu. Sem patrí aj návyk zdĺhavej adaptácie na učebnú prácu v každodennej príprave na vyučovanie. Vyskytuje sa hlavne u detí pomalších, nervózných s rozvlácnym stereotypom reagovania. Práve u týchto detí sa stretávame aj s ďalším zlozvykom pri učení; s povrchným čítaním študovaného materiálu bez sústredenej úmyslu zapamätať si ho a bez sústavného a dôsledného prístupu k učeniu.

Výchovne ťažšie zvládnuteľnými sa stávajú neraz aj žiaci utlmení, žiaci so sklonom k tréme — deti zaražené. Zlyhávajú najmä v náročnejších školských situáciách, keď pri odpovediach, pri ústnych a písomných skúškach je ich nervový systém podrobený nervovej záťaži. Aj u nich sa vytvára často nepriaznivá citová väzba na školu. Opakovaný neúspech žiaka, podmienený neprijemnou situáciou v škole, znižuje jeho seba dôveru a záujem o učenie. Chybné reakcie žiaka na takéto situácie sa prehlbujú, ak škola závešuje nepostihne príčinu žiakovho psychického stavu. Negativistické, až agresívne reak-

cie veľmi často nadväzujú na podobné súvislosti.

Štvrtú skupinu výchovných ťažkostí tvoria PORUCHY SOCIÁLNYCH VZŤAHOV (42,1 %). Takmer polovicu z nich tvoria prejavy nedisciplinovaného správania žiakov. Ide prakticky o sústavnú neposlušnosť, negativizmus, ľuhavosť, prejavy agresivity a deštruktívne sklony.

Druhá, o niečo menej početnú podskupinu, tvoria také prejavy nesprávneho sociálneho vývinu, kde ide o záškoláctvo, túlavosť, úteky a krádež. Sem sme zaradili aj rôzne narušenie v sexuálnom správaní mladistvých, najmä predčasnú pohlavnú aktivitu, nedostatok správnych morálnych zábran v tejto oblasti a napokon aj výchovné ťažkosti výslovne antisociálnej povahy, hraničiace s trestnou činnosťou, delikvenciou mladistvých.

Najčastejšie sme tu zaregistrovali: krádež, výtržníctvo, ublíženie na tele (sebe aj druhým), prejavy chuligánskeho správania a ničenia verejného majetku. Oveľa zriedkavejšie sme zaregistrovali také príznaky narušenia zdravých sociálnych vzťahov u školských detí a mládeže, ako je žiarlivosť, nezdravá ctižiadost a pocit menejcennosti.

Približne o polovicu zriedkavejšie sa vyskytujú v našom skúmanom materiáli ďalšie dve skupiny výchovných a vývojových ťažkostí: poruchy v oblasti zdravotno-hygienickej a kultúrno-spoločenských návykov (32,2 %) a poruchy v oblasti motorickej (30,9 %).

V prvom prípade šlo najmä o nesprávne návyky pri zachovávaní čistoty a pri vykonávaní telesných potrieb, ako aj nesprávne návyky pri regulovaní dennej životosprávy.

V oblasti spoločensko-kultúrnych návykov išlo prevažne o nesprávne spôsoby správania sa: protispoločenské postoje, hrubé správanie, neznášanlivosť a škodoradosť.

V oblasti pohybovej sa najčastejšie vyskytli tieto návyky: tikovité pohyby, špáranie v nose, mykanie plecami a podobne. Veľmi blízke k týmto poruchám boli neurotické návyky. Bolo treba dieťa hlbšie komplexne vyšetriť a dlhšie sledovať, ak sme chceli správne rozlíšiť, do akej miery je napríklad pomočovanie alebo nechutenstvo dieťaťa zlovykom a pokiaľ sú to neurotické príznaky.

Približne rovnako často sa vyskytli aj poruchy v oblasti motorickej. Išlo predovšetkým o rozmanité pohybové anomálie: ohrýzanie nechťov, cmúľanie prstov, no najväčšiu časť tu tvorili pohybové neovládane nestabilné deti. Sem spadajú aj poruchy v súvislosti s nevhodným prevýcho-

vaním favorukosti, nedostatočná koordinácia pohybových analyzátorov.

Do poslednej skupiny sme zaradili senzomotorické poruchy a poruchy reči (23,6 %). Išlo predovšetkým o ľuhavosť a ľufňavosť, breptavosť, zajkanie, veľmi tichý, nezrozumiteľný spôsob hovorenia, o pomalú reč alebo príliš rýchle tempo hovorenia, oneskorený vývoj reči a podobne. Vo väčšine prípadov bol celkom zreteľný neblahý vplyv týchto porúch na rozvoj osobnosti dieťaťa, a to najmä v podmienkach nesprávneho výchovného prostredia.

PRÍČINY ŤAŽKOVYCHOVATELNOSTI U ŠKOLSKÝCH DETÍ. Ukázalo sa, že sociálna determinácia týchto porúch je veľmi zložitá. Začína sa v rodine, v užšom príbuzenskom kruhu, je v nej zastúpená škola i širšie spoločenské prostredia dieťaťa.

Najčastejším faktorom bolo narušené rodinné prostredie. V ňom najškodlivejšie pôsobí nevhodná atmosféra (47,8 %). Vytvárajú ju najmä neprimerané vlastnosti rodičov: nervóznosť, prepracovanosť, zaneprázdnenie rodičia, rodičia alkoholici, nedostatok citového kontaktu s deťmi, mravne narušená alebo rozvrátená rodina.

Nevhodnú atmosféru vytvárajú aj nesprávne výchovné metódy v rodine (47,8 %), najmä nesprávne tresty, výchova bitkou, krikom, tiež prílišná mäkkosť alebo zhovievavosť vo výchove, vstúpovanie neúmerných ambícií dieťaťa.

Odhýlna štruktúra rodiny pôsobí tiež nepriaznivo (31,6 %). Najmä rozvedení rodičia, dieťa vychované u cudzích ľudí a podobne. Aj nesprávny postoj rodičov k deťom sa ukázal byť nezriedkavou príčinou vzniku vážnych výchovných ťažkostí (15,9 %). Máme na mysli najmä ľahostajnosť a nezáujem o dieťa, prílišnú alebo slabú citovú viazanosť na dieťa, záporné citové vzťahy k dieťaťu, ctižiadostivosť rodičov a nepochopenie dieťaťa. Škodlivo sa tu uplatňujú aj nezdravé vzťahy medzi súrodencami (17,0 %). Najčastejšie ide o žiarlivosť, hádky a bitky medzi súrodencami, ovplyvňovanie zlým vzorom súrodenca.

Nedostatok správneho denného poriadku a vhodnej životosprávy býva tiež pomerne často príčinou sociálnej inadaptability dieťaťa (29,9 %). Práve tak ako vplyv širšieho spoločenského prostredia a s ním súvisiace traumatizujúce zážitky (22,3 %).

PŮVOD ŤAŽKOVYCHOVATELNOSTI DIEŤAŤA sa ukázal byť zakotvený niekedy aj v školskom prostredí (21,2 %). V školskom prostredí škodlivo vplývajú najmä absolutizujúce postoje učiteľa voči žiakovi získané

učiteľom neraz len z čiastočných prejavov žiakovho správania. Ďalej zamieňanie prejavov za príčiny porúch a naopak. No neraz sú to aj skratkové, efektívne neovládane reakcie, podfarbené mnohokrát trvalejším, trestajúcim a kritizujúcim prístupom k žiakovi, ale aj nerešpektovanie zásad duševnej hygieny vo vnútornej práci školy, rozvrh hodín, „ťažké dni“ v týždni, organizácia skúšania, písomných skúšok a podobne.

Poznávanie, diagnostikovanie a prevýchova problémového dieťaťa v škole.

V čom spočíva schopnosť prevýchovať? Predovšetkým v spôsobilosti poznať ťažkovychovateľné dieťa a príčiny jeho scestného vývinu. Po druhé v spôsobilosti realizovať jeho readaptabilitu. Prvá aj druhá úloha je veľmi zložitá, vyžaduje kooperáciu viacerých zložiek výchovnej starostlivosti o dieťa. V mnohých prípadoch presahuje možnosti pedagóga, lekára, defektológa, sociálneho pracovníka a niekedy aj ďalších činiteľov.

Jadro poruchy je však v štruktúre osobnosti žiaka. Je povahy psychologickú. Preto len pedagogický psychológ, ktorý má po ruke najobjektívnejšie diagnostické pomôcky, techniku a metodiku, môže najkompetentnejšie zasiahnuť do poznávania a diagnostikovania problémového dieťaťa, a tým nepriamo i do jeho reedukácie.

Psychológ však nemôže byť vo väčšine prípadov vlastným realizátorom reedukačného procesu, nikdy nenahradzuje učiteľa, ktorému ostáva vždy vedúca úloha pri uskutočňovaní prevýchovy.

Psychologická výchovná služba škole podstatne uľahčuje prácu učiteľa, pretože mu pomáha riešiť a zvládnuť zložité prípady, ktoré mu zaberajú veľmi veľa času. Pravda, iba tým učiteľom, ktorí o prevýchovu majú záujem. Ak nemajú úmysel vážne sa reedukáciou zaoberať, potom im je psychologická výchovná poradenská pomoc na obtiaž, pretože ich núti zamýšľať sa nad dieťaťom a právom očakáva ich výchovné zásahy.

PREVENCIA ŤAŽKOVYCHOVATELNOSTI U ŽIAKOV V ŠKOLSKEJ VÝCHOVE

V pedagogickej praxi sa nemožno uspokojiť s tým, že sa obmedzíme len na riešenie tých prípadov ťažkovychovateľnosti, ktoré sa už vyvinuli. Rovnako potrebná je prevencia. To znamená:

- Neustále zlepšovať objektívne podmienky školskej práce žiaka.
- Nezužovať výchovnú zodpoved-

nosť za dieťa a mládež len na didaktické pôsobenie, ale zaujímať sa o problémy žiakov, získať si ich dôveru, dbať o vnútornú pozíciu žiaka, budovať a rozvíjať u neho zdravú motiváciu a postoje.

■ Dobre poznať žiaka a vždy k nemu individuálne pristupovať. Vyhýbať sa šablónovitosti, schematičnosti, povrchnému postoju k žiakovi. Nečakať na vývoj žiaka, ale aktívne doň zasahovať a podľa toho prispôbovať a meniť svoju predstavu o žiakovi, neustrnúť v pohľade na žiaka.

■ Prehlbovať poznatky vychovávateľov, učiteľov i rodičov a dôsledne ich využívať v praxi.

Psychológii i pedagogike zabezpečiť v príprave mladých učiteľov také miesto, aké im v profesionálnej odbornej učiteľskej príprave patrí.

■ Budovať psychologicko-výchovné partnerstvo na žiadúcej vedeckej úrovni a najmä súčinnosťou učiteľa, psychológa, školského lekára, sociálnej pracovníce a orgánu starostlivosti o mládež dosiahnuť, aby sa každé dieťa vykazujúce narušenosť zavčas stalo predmetom psychologicko-výchovnej starostlivosti.

NIEKTORÉ ZÁVERY

Od septembra t. r. do novembra sme vyšetrili na Psychologickej výchovnej klinike v Košiciach vyše sto-päťdesiat 15-ročných žiakov, ktorí predčasne opúšťajú školu, dokončujú povinnú školskú dochádzku v niektorej nižšej triede ako deviatej. Viac ako 90 % z nich uvádza ako príčinu svojho školského neúspechu, že nemali záujem o školu, nechcelo sa im učiť. Tito mladí ľudia boli väčšinou počas celej svojej školskej do-

chádzky neúspešní. „Prešli“ väčšinou z triedy do triedy. Tento ustávičný neúspech, ktorý zaiste nebol náhodný už aj preto, že bol chronický, ich psychicky ublí.

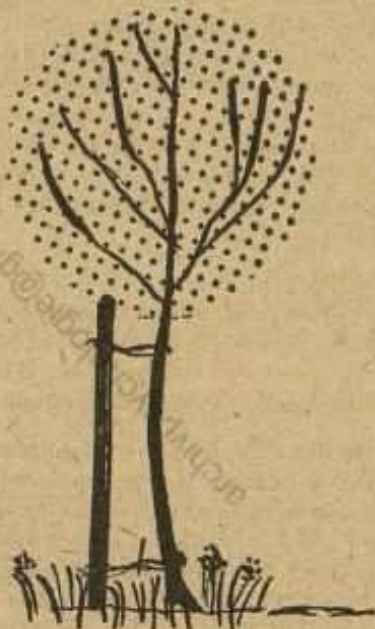
Nenašli sme prostriedky a metódy, ako u nich získať vnútorný záujem o školu, nedocenili sme význam ich citového postoja k požiadavkám školy. Prečo? Určite aj preto, že stále vyššie a stúpajúce nároky na školskú výchovu a vzdelanie naplno angažujú učiteľa v práci výchovno-vzdelávacej. Pri nedostatočnom technickom vybavení vyučovania učiteľ nestačí len tradičnými metódami u všetkých žiakov dostatočne motivovať vyučovanie. A tak napokon to, čo nazývame „vnútornou pozíciou“ žiaka, jeho chuť do práce, osobné aspirácie a podobne, to sa pri doterajšom nedostatočne diferencovanom prístupe učiteľa k žiakovi v školskej výchove dostatočne nerealizuje. Vnútorne, hlavne motivačne, citové i morálne zostáva časť žiakov nedostatočne „spracovaných“.

Našej škole tu pomôže hlavne prechod od hodnotenia podľa bežných vonkajších prejavov k hlbšiemu poznaniu jeho vnútorných dejov. To platí aj pre prvé pokusy o diferencované vyučovanie, kde nemôžeme žiakov triediť napríklad len podľa výsledkov ich práce, respektíve podľa vonkajších znakov ich správania, ale na základe typických znakov ich vývoja a zvláštností pri osvojovaní, získavaní informácií. Môžeme to dosiahnuť len na základe hlbkej analýzy týchto vnútorných dejov a procesov v osobnosti žiaka, čo sa musí stať predmetom vážnych psychologicko-pedagogických výskumov. Len tak možno preniknúť do štruktúry ich

poznávacieho procesu a vypracovať zodpovedný model riadenia tohto procesu pre niektoré typizované skupiny žiakov.

To si vyžaduje úzku spoluprácu pedagóga, psychológa, sociálnej pracovníce, ako aj postupné budovanie iných odborných služieb škole, ktoré majú pomôcť učiteľovi výchovno-vzdelávaciu prácu skvalitniť tak, aby bohato motivovala a podnecovala žiakovu činnosť, jeho záujmy, postoje a vzťahy. To sa ukazuje zároveň najúspešnejšou cestou k prevencii ťažkových chovateľností v škole.

Ph Dr. JÁN HVOZDÍK CSc.

Zo ZDŠ v Podkriváni nám píše:

Želáme si, aby v obvode našej školy nebolo ani jedinej rodiny, ktorá by neodoberala časopis Rodina a škola. Napísali sme si zoznamy žiakov podľa tried a mená rodičov; máme teda výborný prehľad, v ktorej rodine odoberajú a v ktorej neodobera jú Rodinu a školu.

Totíže v Rodine a škole vidíme účinného pomocníka nielen v rodinnej výchove, ale aj v našej vlastnej školskej práci.

Kiež by časopis Rodina a škola bol takým pomocníkom aj na školách, kde si ho až doteraz nevšimli!

REDAKCIA